

mers in ons vak, Frances Donovan's *The Saleslady*, 13) een studie uit de jaren twintig. De hierboven genoemde gevaren van de participerende techniek heeft zij niet weten te omzeilen. Het is haar niet gelukt zich van haar object te distancieren.

Te weinig sociologen leven gedurende langere, desnoods kortere tijd met de te onderzoeken groep mee, om op die manier een inzicht te krijgen in de gevoels- en belevingswereld van de groepsleden. Mijn ervaringen als participant in de horecabedrijfstak hebben aangetoond dat in bepaalde gevallen dit inzicht alleen door toepassing van de participierend observerende techniek is te verkrijgen.

PARTICIPEREND WAARNEMEN IN EEN RELIGIEUZE GROEP

door CORRIE H. RIEDEMAN

Summary

The article deals with some experiences of the participant observation technique, obtained as a result of an exploratory study of a religious group — the so-called "Lou-group" — in Amsterdam. The research was aimed at collecting data concerning the composition, the structure and the functioning of the group, and was carried out by a number of postgraduate students of the Amsterdam University.

One of the most important doctrines of the group is the repudiation of all thinking — and consequently of all scientific activity — as being inspired by Satan. This was one of the main reasons to resort to the participant observation technique and to conceal the intention to do research.

The members of the team simply introduced themselves as being interested in the creed and they never pretended to be followers. The sect perfectly accepted them as such.

As to the obtaining of the desired data about the group and its members, the author describes the advantages as well as the disadvantages resulting from the concealment of the real nature of the participation. The maintenance of the neutral position by the research-workers proved to be difficult in the "Lou-group". The attitudes of the groupmembers towards every seriously interested person, as well as the possibility of the self-identification of the investigator with the group, tended to create a real danger for too much involvement.

Finally the question is put whether the investigation concerned is ethically admissible or not. In this connection the author discusses the problems of introduction, research-concealment and possible influences of the participation upon the group.

Bij de bestudering van een religieuze groep — de zogenaamde "Lou-groep" — werd gebruik gemaakt van de participerende waarneming als onderzoekstechniek. In het volgende zal ik, als één van de voor-

¹³⁾ Chicago, 1928. Het voorwoord van Robert E. Park lijkt wel wat erg zwaarwichtig als men de magere uitkomsten van Donovan's onderzoek in aanmerking neemt.

1. De groep

Lou, de centrale figuur in de naar hem genoemde groep, is een voormalige palingboer uit Muiden die pretendeert God te zijn. Zijn belangrijkste leerstelling is de volgende. Het lichaam, in algemene zin „de stof”, is goddelijk. Deze stof wordt echter geheel beheerst door de geest, dat wil zeggen Satan. Alle daden van de mens, goed of slecht, en alle denken — bijgevolg alle wetenschap — worden beheerst door Satan. Zo veroorzaakt deze ook ziekten, de dood, pijn en gemoedstoestanden zoals verdriet en vreugde. Lou echter heeft Satan overwonnen; zijn lichaam is van deze macht bevrijd en is daardoor alléén goddelijk. Hij kan daarom niet meer ziek worden of sterven en hoeft ook niet te denken: hij wéét direct uit het goddelijk „Weten”. Lou predikt, zoals hij het zelf uitdrukt, „de opstanding van Christus lichamelijk”. Degenen die dit aannemen zullen volgens de leer deel van Lou worden, of, zoals men zegt, „in Lou” zijn. Ook zij zullen Satan overwinnen en o.a. gevrijwaard zijn van ziekten en dood; zij zullen alle komende grote rampen overleven en letterlijk het eeuwige leven hebben in het paradijselijke 1000-jarige rijk dat in 1972 zal beginnen.

Met de prediking van zijn leer — waarvan hier maar enkele hoofdpunten zijn genoemd — heeft Lou een groep van naar schatting 4 á 500 volgelingen rond zich verzameld. Het overgrote deel van de aanhangers woont in Amsterdam en daar wordt maandelijks een voor ieder toegankelijke bijeenkomst gehouden ²⁾. De gang van zaken is hier altijd dezelfde: nadat Lou enige tijd aan het woord is geweest, volgt een lange pauze tijdens welke zich in de koffiekamer diverse discussie-groepjes vormen tussen aanhangers en buitenstaanders. Na de pauze geeft Lou antwoord op — schriftelijk in te dienen — vragen. Daarnaast spreekt hij tijdens het weekeinde op de kleinere bijeenkomsten in het „Witte Huis”, de verblijfplaats van Lou en zijn vrouw Mien, te Muiderberg.

De maandelijkse bijeenkomsten hadden wij — d.w.z. allen die later bij het onderzoek werden betrokken — uit belangstelling

¹⁾ Het onderzoek werd verricht door vier Amsterdamse studenten onder supervisie van Prof. Dr. A. J. F. Köbben. Zie Bayer A. E. en Köbben A. J. F., „De Lou-mensen: sociografie van een afwijkende religieuze groep”, *Sociologisch bulletin*, 13 (1959) no. 3.

²⁾ Na een incident tijdens de bijeenkomst op 2 juni 1959 is aan de Lou-groep het gebruik van de zaal waar deze bijeenkomsten werden gehouden, ontzegd. Lou (of één van zijn volgelingen) spreekt nu op particuliere adressen in Amsterdam.

al enkele malen bezocht; één van ons had de ontwikkeling van de groep al gedurende enkele jaren gevolgd. Toen dus besloten werd tot een nader onderzoek in teamverband, waren wij allen al min of meer bekend met de groep.

2. Waarom participierend waarnemen?

Het doel van het onderzoek was een inzicht te verwerven in de samenstelling, de structuur en de activiteiten van de groep. Hierbij stonden centraal de maatschappelijke en religieuze achtergrond van de volgelingen, de aantrekkingskracht van de leer op en de betekenis van het groepsleven voor de Lou-mensen, de mate van aanvaarding van de leer en de doorwerking hiervan in het persoonlijk leven van de volgelingen, de positie van Lou en Mien, de betrekkingen en verhoudingen binnen de groep en de houding ten opzichte van de buitenwereld.

De enige mogelijkheid om een dergelijk onderzoek in deze groep te verrichten was door middel van *participerende waarneming met verzwijging van onze identiteit als onderzoekers*. Hierbij speelden de volgende omstandigheden een rol. Allereerst maakte de aard van onze probleemstelling — met name waar deze betrekking had op houdingen en gevoelens — participatie noodzakelijk. Gevoelens van eerbied tegenover Lou b.v. kunnen alleen vrij zuiver gepeild worden door het observeren van *spontane* handelingen en reacties tegenover deze figuur.

Voor het verkrijgen van gegevens van meer zakelijke aard lijkt het enquêteren of interviewen van alle leden of van een steekproef van het totaal de meest aangewezen weg. Dit was echter bij het onderhavige onderzoek onmogelijk. Ten eerste door het ontbreken van praktische gegevens over de groep: niemand kent het juiste aantal volgelingen, een ledenadministratie bestaat niet, evenmin als — tot voor kort althans — enige vorm van organisatie onder de aanhangers. Noch het totum, noch de samenstelling ervan waren dus bekend. Daarnaast was er echter nog een tweede factor die systematisch enquêteren of interviewen onmogelijk maakte, n.l. de afwijzende houding van de Lou-groep tegenover de wetenschap. Zoals ik al heb aangeduid, zien Lou en zijn volgelingen alle denken — en daardoor alle wetenschap — als werk van Satan en dus verwerpelijk. Wetenschap brengt volgens hen alleen ellende over de mensen. Verzwijgen van het onderzoek was dus noodzakelijk, wilden wij niet bij voorbaat de houding van de groep tegenover ons ongunstig beïnvloeden.

Zowel een deel van de probleemstelling — in zoverre wij houdingen en gevoelens wilden peilen — als de aard van de te onderzoeken groep — ontbreken van organisatie en praktische gegevens — maakten dus participatie noodzakelijk. De opvattin-

gen van de groep — houding tegenover de wetenschap — dwongen ons bovendien tot een verzwijgen van de eigenlijke doeleinden van onze participatie.

3. De uitvoering van het onderzoek

In de praktijk kwam onze werkwijze op het volgende neer: wij zouden als geïnteresseerden de bijeenkomsten bij- (blijven) wonen, daar de gedragingen en reacties van de Lou-mensen observeren en trachten tijdens gesprekken met aanhangers zoveel mogelijk de gewenste gegevens te verkrijgen.

De introductie leverde geen enkele moeilijkheid op: wij waren en bleven geïnteresseerden in de beweging. Als wij, wanneer dit ter sprake kwam, onze aanwezigheid verklaarden met de wens iets meer van Lou en zijn leer te willen vernemen, was dit voor de aanhangers, evenals voor Lou zelf, meer dan voldoende. Hierdoor waren wij in staat vrijelijk de maandelijkse bijeenkomsten in Amsterdam en de samenkomsten in Muiderberg bij te wonen en enkele aanhangers thuis te bezoeken. Op de bijeenkomsten, die wij in het kader van het onderzoek gedurende ongeveer een jaar bezochten, kon heel makkelijk contact met de aanwezigen worden verkregen.

Maar, al waren de volgelingen zonder moeite aan het praten te krijgen, het bleek lang niet altijd eenvoudig een antwoord te krijgen op vragen die niet direct op de leer zelf betrekking hadden. Hier deed zich een nadeel gevoelen van het verzwijgen van het onderzoek: systematische interviews konden niet afgenomen worden en vragen naar bijvoorbeeld juiste data en cijfers negeerde men veelal als niet ter zake doende: „Die vragen helpen je niet om tot Lou te komen, het is alleen maar nieuwsgierigheid”. Geen enkel vraaggesprek kon dus volledig zijn ten aanzien van de door ons gewenste gegevens 3).

Naast dit nadeel staat echter ook een belangrijk voordeel. Juist doordat men ons niet als onderzoekers zag maar als halve leden — die, gezien hun belangstelling, grote kans hadden overtuigde leden van de groep te worden — kwam men er na verloop van tijd vaak toe inlichtingen te verschaffen omtrent zaken waarover men tegenover buitenstaanders en nieuwelingen zwijgt. Zoals ten aanzien van de zeer persoonlijke ervaringen, wonderen door Lou verricht, de mate van „gevorderdheid” van de verschillende aanhangers, financiële zaken betreffende de groep e.d.

3) Hier kwam nog een moeilijkheid bij: aangezien noch de omvang noch de samenstelling van de groep bekend was, kon ook niet worden nagegaan in hoeverre de door ons gesproken aanhangers representatief waren voor de gehele groep. Alleen het feit dat na verloop van tijd geen nieuwe gezichtspunten meer uit de gesprekken naar voren kwamen, deed ons besluiten tot een afronding van het onderzoek.

In het algemeen dus de meer intieme persoonlijke en groepszaken. Het verzwijgen van het onderzoek bleek dus zowel voor als nadelen met zich te brengen.

4. Mate van participatie

Een belangrijk punt waar ik iets nader op in wil gaan is de vraag hoe ver de participatie mag gaan. Ik stel hierbij dat, voor een zo objectief mogelijke observatie zonder beïnvloeding van de groep, voor de onderzoeker een neutrale positie met een zekere afstand tegenover de betreffende groep noodzakelijk is. 4) Het handhaven van een dergelijke positie bleek in de Lou-groep moeilijk. Van twee kanten dreigde er gevaar voor een te grote participatie.

Allereerst van de kant van de groep. Men wilde ons gaarne helemaal in de groep opnemen, temeer daar een aanvaarden van Lou door ons een zeer grote overwinning op Satan, *de* grote vijand, zou betekenen. Wij hebben namelijk, wanneer men ons naar onze werkkring vroeg, nooit verzwegen dat wij studenten waren 5) en studenten ziet men als mensen die altijd denken willen en dus wel heel sterk aan Satan zijn gebonden. Alhoewel ik herhaaldelijk wees op punten in de leer waar ik het niet mee eens was en nooit voorwendde Lou te aanvaarden, waren de aanhangers waarmee ik in contact kwam er toch van overtuigd dat ik eens tot het ware inzicht zou komen — „Er zijn Lou-mensen die vroeger nog veel sterker dan jij tégen Lou waren en hem zelfs háátten!” Dit had tot gevolg dat men mij probeerde in te schakelen bij diverse activiteiten in verband met de verbreiding van de boodschap. Zolang ik hierbij een vrij passieve rol kon spelen, zoals bijvoorbeeld bij het vouwen van folders, was dit geen bezwaar. Moeilijk werd het echter als men mij een actieve rol wilde laten vervullen. Zo werd mij eens gevraagd of ik een dag mee wilde gaan naar Düsseldorf om daar folders te verspreiden. De reis zou per volkswagenbusje gemaakt worden en de deelnemers zouden de kosten van het vervoer dragen. Zou ik aan deze onderneming deelgenomen hebben, dan was ik direct in de ogen van velen — gezien het goed functionerende communicatiesysteem — een all-round volgelinge geworden. Niet alleen zou dit invloed op de groep hebben gehad — namelijk een versterking van het geloof: Satan kan zelfs in een student worden overwonnen! —, daarnaast zou het

4) In een bekende, reeds onderzochte groep bestaat uiteraard de mogelijkheid voor een onderzoeker om als participierend waarnemer bewust de groep te beïnvloeden met het doel de reacties hierop te observeren. Wil men echter, zoals in ons geval, een onbekende groep als zodanig bestuderen, dan dient elke beïnvloeding te worden vermeden.

5) Eén van de participanten heeft altijd alleen de administratieve werkzaamheden, die hij naast zijn studie verrichtte, opgegeven.

mijn bewegingsvrijheid hebben belemmerd, terwijl het stellen van allerlei „nieuwsgierige, door Satan ingegeven vragen” onmogelijk zou zijn geworden.

Lou zelf heeft mij ook eens in een voor mij ongunstige positie geplaatst. Verscheidene malen was mij verteld dat Lou in vele gevallen van te voren al geweten had of een nieuweling aanhanger zou worden of niet. Toen ik nu, na een gesprek met Lou in zijn privé-vertrek, in het bijzijn van een tiental aanhangers, de broederkus — de begroeting tussen de volgelingen — toegediend kreeg, waren deze aanwezigen er van overtuigd dat Lou zelf mij reeds als volgeling had geaccepteerd. De enige manier om de aanhangers duidelijk te maken dat *ik* in ieder geval Lou *niet* aanvaardde, was een tijdelijk verbreken van het contact met de groep.

Niet alleen door activiteiten en houdingen van de groepsleden dreigde een te grote participatie; daarnaast bestond het gevaar dat ik mij zelf te veel één ging voelen met de groep. Ook dan gaat de participatie te ver. Zo ontstond vaak een gevoel van geïrriteerdheid als een tegenstander in een gesprek met een aanhanger de opvattingen van de groep — „mijn” groep — niet *wilde* begrijpen. Ik moest mij dan geweld aandoen geen actieve rol te gaan spelen, d.w.z. een uitleg van de leer te geven. Dergelijke situaties kwamen nogal eens voor. De aanhangers komen meestal niet aan een systematische uitleg toe en bezigen daarbij vaak dezelfde, voor een nieuweling onbegrijpelijke taal als Lou, met diverse standaard-uitdrukkingen en veel beeldspraak. Het gevolg is dat zij volkomen langs de andere partij heen praten. Wij, d.w.z. de participanten, waren geheel bekend geraakt met de leer en zouden makkelijk als verkondigers — en dan met gebruikmaking van normaal Nederlands — op kunnen treden. Inderdaad ben ik er een keer, door ergernis over het onbegrip van iemand die voor de eerste maal een bijeenkomst meemaakte, toe gedreven de leer te gaan uitlegen. Gelukkig gebeurde dit toen het onderzoek al was afgelopen! Een uitleggen zonder meer, als min of meer deskundige niet-aanhanger, bleek onmogelijk: door iedereen in de omgeving — het gebeurde tijdens de pauze van een maandelijks bijeenkomst — werd ik als volgeling gezien. De aanhangers knikten goedkeurend en de betreffende tegenstander bleef later volhouden dat ik zelf door Lou was „geïnfecteerd.” Eén van de volgelingen zei naderhand tegen mij: „Je moet weer eens naar het Witte Huis gaan, het wordt tijd”; m.a.w. ik moest Lou nu maar eens echt gaan aanvaarden, ik was er rijp voor. 6)

*) Hier dient echter gewezen te worden op het feit dat een dergelijke uitlating, waarin een zekere mate van aandrang te onderkennen valt, tot de uitzonderingen behoorde. Het kenmerkende van de groep was juist, dat men iedere

Alhoewel bovenstaande gevaren van een te grote mate van participatie en de wijzen waarop deze kan ontstaan, sterk beïnvloed worden door het karakter van de Lou-groep, zullen gelijksoortige problemen bij elke participerende waarneming aan de orde komen. Iedere onderzoeker, die van deze techniek gebruik maakt, zal zich dan ook steeds bewust moeten zijn van de bedreiging van de mogelijkheid tot objectieve observatie zonder beïnvloeding van de betreffende groep, zowel door activiteiten en houdingen van de groepsleden tegenover hem, als door de mogelijkheid van eigen identificatie met de groep.

5. Ethische zijde van het onderzoek

Men kan zich afvragen of een onderzoek als het hierboven besprokene, ethisch verdedigbaar is. 7) Bij een behandeling van deze vraag zijn ten aanzien van het Lou-onderzoek drie punten te onderscheiden.

a. *Onze introductie als geïnteresseerden.* Deze zou beschouwd kunnen worden als een voorwendsel om ons in de groep te dringen teneinde onderzoek te kunnen verrichten. Deze voorstelling van zaken is echter onjuist: wij kwamen — zoals boven vermeld — reeds als belangstellenden op de bijeenkomsten vóórdat tot het onderzoek werd besloten. Een andere kwestie is het feit dat onze getoonde belangstelling bij de volgelingen zeker verwachtingen schiep: iemand die werkelijk iets meer over Lou en zijn leer wil weten, zal volgens hen zeker na korte of langere tijd tot de overtuigde aanhangers gaan behoren. Daartegenover is men er echter terdege van doordrongen dat de macht van Satan over sommige mensen — m.n. intellectuelen — wel zeer sterk is, zodat dezen moeilijk of helemaal niet tot een aanvaarding van Lou kunnen komen. Zonder twijfel werden wij tot deze categorie mensen gerekend; het feit echter, dat wij de bijeenkomsten bléven bezoeken, stemde de aanhangers niettemin verwachtingsvol voor de toekomst. Wij daartegen hebben er steeds de nadruk op gelegd géén volgelingen te zijn en hebben door geen enkele daad de schijn gewekt dat dit wèl het geval zou zijn. Daarom acht ik de door ons vervulde rol als geïnteresseerden volkomen verdedigbaar.

b. *Het verzwijgen van het onderzoek.* Het kernpunt ligt hier in het feit dat de geobserveerden niet weten dat alles wat zij

niet-aanhanger geheel vrijliet Lou al of niet te aanvaarden. Het belangrijkste is volgens de Lou-mensen dat de leer wordt bekendgemaakt; deze zal dan *vanzelf* doorwerken en in de meeste gevallen tot een aanvaarding van Lou leiden. Men kan ten aanzien van de Lou-groep — althans ten tijde van ons onderzoek — dan ook niet zozeer spreken van „bekeringsdrang” als wel van „bekendmakingsdrang”.

7) Zie ook Köbben, A. J. F., „Ethisch toelaatbaar?”, *Sociologische gids*, 6 (1959) no. 4.

vertellen in een publikatie verwerkt — en dus openbaar gemaakt — kan worden. Dit kan een misbruik maken van het in de participant gestelde vertrouwen inhouden. Of dit laatste het geval is hangt geheel af van de wijze waarop de verkregen gegevens worden verwerkt. Een objectieve behandeling van de feiten, waarbij de informanten geheel anoniem blijven — in het Lou-artikel werden, buiten Lou en Mien, gefingeerde namen gebruikt — is mijns inziens zeker verantwoord.

Dat de Lou-mensen zich beslist niet „bedrogen” voelen door ons onderzoek, is duidelijk gebleken. Na afsluiting van het onderzoek hebben wij ons voornemen, de resultaten in een publikatie neer te leggen, bekend gemaakt en een vergadering met twee belangrijke volgelingen belegd. Deze aanhangers waren, met volledige instemming van Lou, geheel bereid alle gewenste inlichtingen omtrent enkele vraagpunten te verschaffen. Ná het verschijnen van het artikel is dit aan de groep ter hand gesteld. Eén van de schrijvers heeft daarna weer contact gehad met enkele volgelingen en hun reactie op het geschrevene bleek zonder meer gunstig. Zij achtten het „natuurlijk” een geschrift van Satan, maar desondanks gaf het volgens hen een juist beeld van de situatie zoals deze tijdens het onderzoek bestond (tussen de zomer van 1957 en de zomer van 1958). Het feit dat gefingeerde namen gebruikt waren, werd zeer op prijs gesteld: alleen voor ingewijden bleken enkele informanten herkenbaar.

c. Eventuele gevolgen van participatie in de groep. Participatie in een groep kan verschillende gevolgen hebben. Ik zal mij hier beperken tot het belangrijkste mogelijke gevolg bij de Lou-groep: een eventuele versterking van het geloof. Heeft nu, volgens zo objectief mogelijke maatstaven gemeten, een te bestuderen groep met de daarin levende opvattingen een ongunstige invloed op de omgeving of op de leden zelf, dan mag mijns inziens de participatie zeker niet tot gevolg hebben dat de leden gesterkt worden in hun opvattingen. Natuurlijk zal een dergelijke waardering van de groep niet altijd makkelijk zijn en voor een groot deel afhangen van de levensopvatting van de onderzoeker. In het geval van de Lou-groep zal iedere niet-aanhanger echter enkele ongunstige elementen onderkennen, zoals bijvoorbeeld het niet raadplegen van een arts bij ziekte met in sommige gevallen dodelijke gevolgen. Zou een versterking van het geloof het gevolg zijn van onze participatie, dan zou deze te verwerpen zijn. Ik ben echter van mening dat van een dergelijke beïnvloeding niet of nauwelijks sprake is geweest.

Aangezien de omstandigheden waaronder wij aan het groepsleven deelnamen voor het merendeel al in het bovenstaande zijn behandeld, zal ik mij hier beperken tot een opsomming van

de factoren die in het onderhavige geval pleiten tegen een beïnvloeding van de groep. Deze zijn: onze ontkenning aanhangers te zijn; de vrij korte duur van de participatie (ongeveer één jaar terwijl de beweging al meer dan negen jaar bestaat); het niet regelmatig deelnemen aan de bijeenkomsten; het geringe aantal onderzoekers in vergelijking met de totale groep (vier tegenover ruim vierhonderd); tenslotte het feit dat elk van ons op een ander tijdstip voor de eerste maal op de bijeenkomsten kwam, terwijl ieder contact met andere leden van de groep onderhield. Het feit dat wij contact met de groep behielden zonder Lou te aanvaarden, wekte geen verwondering, want onder de regelmatige bezoekers was een vrij groot aantal dat geruime tijd de beweging volgde zonder „in Lou” te zijn. Hiermee kom ik op het laatste punt: de omstandigheid dat een aantal volgelingen wist dat wij studenten waren. Het belang hiervan moet niet overschat worden, daar op elke bijeenkomst wel enkele academici aanwezig waren, waarvan sommigen — o.a. enkele theologische studenten — tot de vrij regelmatige bezoekers konden worden gerekend. Mocht onze aanwezigheid als studenten invloed gehad hebben op de overtuiging van de aanhangers, dan is deze alleen te zoeken in een versterking van het geloof dat Satan de universitaire wereld wel heel sterk in zijn macht heeft.

PARTICIPATIE IN EEN GLASFABRIEK *)

door E. TELLEGEN

Summary

The article is based on observations in a glass factory where the author has been employed as a worker. One department, the automatized production of bottles, of this factory is described. It is argued that the relations between the workers and the controlling machine operator are mainly determined by the position of the machines in the factory hall. In another department where the workers themselves can control the production level, the relations between the foremen and the workers are much more complicated than in the described department where the production level is determined.

By means of the participant observation technique one can also observe the influence of the machines on small group relations. Some remarks are made on methodological questions which lead to the following conclusions:

- 1) It would be useful for the observer to stay all day at the place where he is working.
- 2) A diary is the best form of report. It enables the observer to note immediately his daily observations and to check his own change of opinion during the period of participation.
- 3) It is advisable to keep in contact with a research supervisor during the observation period, to discuss the progress of the investigation.
- 4) An important advantage of the participant observation technique is the possibility of re-formulating hypotheses during the research period.

*) Dit verslag van participatie in een glasfabriek berust op de ervaringen opgedaan tijdens een onderzoeksstage in het kader van de doctoraalstudie in de sociologie aan de Rijksuniversiteit te Utrecht.